

*Жороев А.К.***КЫРГЫЗСТАНДА МАТЕМАТИКАНЫН ЖАНА МАТЕМАТИКА ИЛИМИНИН ӨНУГҮҮ ТАРЫХЫ***Жороев А.К.***ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ МАТЕМАТИКИ И МАТЕМАТИЧЕСКОЙ НАУКИ В КЫРГЫЗСТАНЕ***A.K. Zhoroiev***THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF MATHEMATICS AND MATHEMATICAL SCIENCE IN KYRGYZSTAN**

УДК: 371.302.2+371.31

1952-2017-жылдар аралыгында, башкача айтканда бул 65 жыл аралыгында Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин курамында физика-математика факультети физика-математика мугалимдерин үзгүлтүксүз даярдап келе жаткан окуу жайы болуп эсептелет. Бул макала 1952-1991-жылдар аралыгында физика-математика мугалимдерин даярдоонун тарыхы жөнүндө маалымат берген. Кыргыз жаштарына жогорку билим берип, алардын да арасында математика илимине жөндөмдүү талапкерлерди, анын тар жана татаал жолун салган, ошол мезгилдеги бирден бир жогорку окуу жайы болгон Педагогикалык институту (азыркы Улуттук университети), ошондой эле кийинчерээк уюштурулган Илимдер Академиясынын кыргыз илиминин түптөлүүсүнө кошкон салымына баа жеткис. Бул педагогикалык институтунда улуу Ата-Мекендик согушунун акыркы жылдарынан баштап эле жогорку билимдүү, профессионалдуу адистерди даярдоо улантылып келүүдө жана ал өзүнүн татыктуу тарыхына ээ боло алды.

Негизги сөздөр: жогорку билим, мугалимдер, механиканын фундаменталдуу теориясы, математика илими, окутуучу, окумуштуу, педагогикалык институт.

Факультет математика, информатика и кибернетики Кыргызского Национального университета имени Ж.Баласагына является структурой, который непрерывно ведет подготовку учителей для общеобразовательных школ по физике и математике. Настоящая статья посвящается историческому материалу подготовки учителей физики и математики в период с 1952 по 1991 годы (тогда КГУ им. 50 лет СССР). Историю факультета Математики, информатики и кибернетики следует отчитывать с 1932 года. В этом году по решению правительства СССР и правительства Кыргызстана в городе Фрунзе (Бишкек) было открыто первое в Кыргызстане высшее учебное заведение – Киргизский государственный педагогический институт. В Киргизском педагогическом институте наряду с факультетами, был открыт и физико-математический факультет для подготовки учителей с высшим образованием по математике и физике. 31 августа 1951 года на базе КГПИ был открыт КГУ. Факультет математики, информатики и кибернетики является право-

преемником и продолжателем славных традиций физико-математического факультета, и он является сверстником нынешнего Кыргызского Национального университета им. Ж. Баласагына.

Ключевые слова: высшее образование, учителя, фундаментальная теория механики, математика, преподаватель, ученые, педагогический институт.

Faculty of Mathematics, Informatics and Cybernetics, Kyrgyz National University J. Balasagyna is a structure that is continuously training teachers for comprehensive schools in physics and mathematics. This article is devoted to the historical material prepared by teachers of physics and mathematics from 1952 to 1991 (then KSU and 50 years of the USSR). The history of the Faculty of Mathematics, Computer Science and Cybernetics should be reported since 1932. This year, by decision of the Government of the USSR and the Government of Kyrgyzstan, the first higher educational institution in Kyrgyzstan, the Kyrgyz State Pedagogical Institute, was opened in the city of Frunze (Bishkek). Along with the faculties, a faculty of physics and mathematics was opened at the Kyrgyz Pedagogical Institute to train teachers with higher education in mathematics and physics. On August 31, 1951, KSU was opened on the basis of KSPI. The Faculty of Mathematics, Informatics and Cybernetics is the successor and the successor of the glorious traditions of the Faculty of Physics and Mathematics and it is a peer of the current Kyrgyz National University named after J. Balasagyna.

Key words: higher education, teachers, fundamental theory of mechanics, mathematics, teacher, scientist, pedagogical institute.

Адам баласынын сабаттуулугунун көрсөткүчү болуп анын түшүнүп окуй билүүсү, катасыз жаза билүүсү жана арифметикалык эсептей билүүсү боло тургандыгы маалым. Андыктан бул "үчилтик - бир бүтүн фактору" билим сабаттуулугунун өлчөмү катары билимди текшерүүнүн критерийи сыяктуу кабыл алынып калды. Ал эми 2007-жылы 57 мамлекеттин 9-класстын окуучулар арасында өткөрүлгөн Эл аралык мониторинг өткөрүлүп, анда эне тилинен жазуу жана математика сабактары боюнча билими текшерилген. Анын натыйжасы белгилүү. Кыргызстандын окуучу-

лары эң акыркы орунда калды. Демек, Кыргызстандын жаштары жалпы сабатсыздыкка дуушар болуп бара жатканы, анын ичинде өзгөчө математикалык билим сабатсыздыгы массалуу көрүнүшкө ээ болуп калгандыгы биздин коомчулукту тынчсыздырбай койбошу керек. Андыктап мурдагы доордо түптөлүп, анан дүркүрөп өсүп-өнүккөн Кыргыз математика билими жана илиминин азыркы учурдагы мындай жагымсыз абалга келип калуусунун себептерин аныктоо, анын басып өткөн жолун тарыхый жагдайда иликтөө зарылчылыгына алып келип олтурат.

Математикалык билимдин жалпы адам затынын турмушунда, коомдун өнүгүү процессинде мааниси эбегейсиз зор экендиги талашсыз. Дүйнөдөгү өнүккөн өлкөлөрдөгү бүгүнкү күндөгү жетишкендик, илимий-техникалык, технологиялык прогресс көкөлөп бара жаткан цивилизация математика билиминин жана илиминин түздөн түз катышуусу менен болуп жаткандыгын моюнга алуу керек. Андыктан бул эмгекте, профессионалдуу математикалык билим алууга жана анын илимине кыргыз жаштары кантип келгендигин, анын түптөлүү жана өнүгүү этаптарын илимий-педагогикалык аспектке иликтөө максаты коюлуп олтурат.

Тарыхта далай кылымдар илгери түптөлгөн дүйнөлүк билим-илим чөйрөсүнө кыргыз илиминин кошулганына салыштырмалуу бир аз эле убакыт болгондугу белгиленет. Башка илимдер менен катар эле, биздин математика билимине жана илимине себилген алгачкы үрөөн, өткөн кылымдын отузунчу жылдарынын аягына туура келген экен.

Кыргыз жаштарына жогорку билим берип, алардын да арасында математика илимине жөндөмдүү талапкерлерди анын тар жана татаал жолун салган, ошол мезгилдеги бирден бир жогорку окуу жайы болгон Педагогикалык институту (азыркы Улуттук Университети), ошондой эле кийинчерээк уюштурулган Илимдер Академиясынын кыргыз илиминин түптөлүүсүнө кошкон салымына баа жеткис. Бул Педагогикалык институтунда улуу Ата-Мекендик согушунун акыркы жылдарынан баштап эле жогорку билимдүү адистер даярдала баштаган, биринчи кезекте педагогика багытындагы адистиктер. Алардын арасында "Математик, математика мугалими" адистигине даярдоо дагы башталган эле. Мына ошондон баштап бүгүнкү күнгө чейин математика боюнча жогорку билимдүү, профессионалдуу адистерди даярдоо улантылып келүүдө жана ал өзүнүн татыктуу тарыхына ээ боло алды.

Тарыхты таланттуу инсандар жаратат дегендей эле, кыргыз математика илиминин жаралуусуна жана анын кийинки түптөлүүсүнө өздөрүнүн салымын кошкон, тарыхый инсандар, Москвадагы М.В. Ломо-

носос атындагы Университетинин бүтүрүүчүсү Георгий Акилович Сухомлинов менен Казань Университетинин бүтүрүүчүсү Яков Васильевич Быков болушкан. Россиянын байыркы жогорку окуу жайлары болушкан Москва, Казань Университеттеринен терең билим алышкан бул эки таланттуу жаш математик-окумуштуулар алган билимин-илимин кыргыз жаштарына таратуу милдети менен Кыргызстанга ал жактан атайы жолдомо менен ишке жиберилген.

Улуу Ата-мекен согуш алдында (1940-ж.) А.Сухомлинов математика илимине кызыккан жаш окумуштуулар үчүн мурдагы Фрунзе (азыркы Бишкек) шаардык илимий семинар (ийрим) уюштурган экен. Мына ошол семинарлардын биринде Я.В. Быков математикалык проблемалардын ичиндеги маселеси боюнча «Гомерштейн тибиндеги сызыктуу эмес интегралдык теңдеменин чыгарылышынын жашоо шарты» деген темада биринчи илимий билдирүү жасаган экен. Илимдин артынан сая кууган ал адам Улуу Ата-Мекен согушунан аман-эсен кайра Кыргызстанга кайтып келгенден кийин баягы шаардык илимий семинардын ишин кайра уланткан. Ал эми 1966-жылдан бери ал шаардык семинарды кыргыз Улуттук Академиясынын академиги, СССР Илимдер академиясына мүчө-корреспондент, профессор Мурзабек Иманалиевич Иманалиев өз колуна алып, бүгүнкү күнгө чейин ийгиликтүү жетектеп келе жатат.

Кыргызстанда математика илиминин түптөлүшүнө жана анын дүркүрөп өнүгүүсүнө кенен шарт түзүп берген илим борборлору Улуттук Университет жана өзгөчө кийин Улуттук Илимдер Академиясынын Президиумунун астында "Физика жана математика бөлүмү" болуп түзүлгөн. Эки жылдан кийин аны "Физика, Математика жана Механика институту" (ФММИ), ал эми 1962-жылы "Физика жана Математика институту" (ФМИ) болуп өзгөрүп түзүлгөн. Акыркы структурадан "Математика институту" (МИ) 1984-жылдан бери өзүнчө академиялык Институт болуп бөлүнүп, бүгүнкү күнгө чейин ал Кыргызстандагы математика илиминин көптөгөн проблемаларын изилдөөдө бирден-бир эң башкы илим борбору болуп келүүдө.

Жарым кылымга жетпеген мезгил ичинде кыргыз математика илиминин жетишкен ийгиликтери таң калаарлык, алардын баарын айтып кетүүгө бул эмгекте мүмкүнчүлүк дагы жетпейт. Ондогон доктордук, жүздөгөн кандидаттык диссертациялар корголуп, 2000дөн ашык илимий эмгектер жарык көрүп, 3000 ашык илимий монографиялардын басылып чыккандыгы эле кыргыз математика илими дүйнөлүк илим мейкиндигинде өзүнүн, татыктуу ордун тапкандыгына далил болуп турбайбы. Азыркы учурда Кыргызстандагы математика илими дүйнөнүн бар-

дык континенттериндеги илими өнүккөн өлкөлөр менен байланышта болуп, өздөрүнүн бул илимди изилдөөдөгү жыйынтыктары боюнча Республикалык, Эл аралык конференцияларда, конгрестерде жана съездерде докладдар, билдирүүлөр менен такай катышып келе жатышат.

Кыргызстандагы математика илим мектебинин башатында турган Я.В. Быковдун илимий мектеби XX кылымдын 60-жылдарынан баштап илимий изилдөө иштеринде үзүрлүү ийгиликтерди жарата алды. Илимге чаңкыган талантуу кыргыз жаштары анын сырдуу жана татаал жолуна жан дили менен киришип, биринин артынан бири илимдин кандидаттары, докторлору боло баштады. Дифференциалдык жана интегро-дифференциалдык теңдемелер, алардын колдонулуштары багыты боюнча көптөгөн проблемаларды чечүүчү математика илимине зор салымын кошуп келишкен улуу жана орто муундагы окумуштуулардын атын атай кетели, алар: УИАнын корреспондент - мүчөсү Я.В. Быковдон башталып, кийинки катарларда академик М.И. Иманалиев, мүчө-корр. П.С. Панков, идимдин докторлору А.И. Боташев, Р.Рафатов, К.Какишев, С.Каримов, А.Саадабаев, К.Алымкулов, С.Н. Алексеенко, А. Асанов, Г.М. Иманалиев, Каракеев Т., Аблабеков Б., Т.Д. Омүров, профессорлор жана илимдин кандидаттары Л.Е. Кривошей, Ю.Л. Ведь, Л.Л. Финкель, В.Д. Федоров, М.Жураев, А.С. Сейтказиева, К.С. Сейтказиева, К.Сулайманов, Р.Тазобеков, С.Раманкулов, О.Тукешов, Т.Камытов, К.Бараталиев, О.Джолдошев, А.Искендеров, Б.Шабыкеев, И.Жунушев, А.Кутанов, А.Мусуралиев, Р.Г. Ражапов, З.Пахыров, А.Бектениалиев, Ж.Нарматов, С.Искандаров, А.Байбаков жана башка көптөгөн кийинки муундагы жаш окумуштууларды атоого болот.

Кыргызстанда салыштырмалуу кийинчерээк түптөлгөн Геометрия жана Топологиянын проблемалары боюнча УИАнын академиги А.Бөрүбаев башында турган жаш окумуштуулар бул багыттагы илимий изилдөөлөрү менен дүйнөлүк масштабда белгилүү боло баштады.

Математикалык физиканын теориясы багыты боюнча проблемаларды чечүү учурунда дагы кыргыз окумуштуулары өтө бай ийгиликтерди жаратып келе жатат. Бул багыттагы илимий изилдөөлөрдүн башында улуу окумуштуу, көптөгөн кыргыз жаштарынын илимий устаты, Голландиядан саясий куугун-

туктан Кыргызстанга келген Ф.И. Франкль турган. Бул окумуштуудан ошол мезгилде тарбия алган кыргыз жаштары азыр дагы бул багытта үзүрлүү эмгектенүүдө.

Россия, Прибалтика, Казахстан, Өзбекстандан кыргыз окумуштуулары математика илиминде ар түрдүү багыттагы изилдөөлөрдү жүргүзүп келүүдө. Алардын арасында А. Өмүралиев, А. Таджиев, А.Алымбаев ж.б. Ал эми Кыргызстандын тарыхында аялдардын арасында бул аралыктын ичинде биринчи физика математика илимдеринин доктору даражасына татыктуу болгон Жамиля Абыкаевна Искендерованы жана ал жараткан эмгектерди өзгөчө белгилөөгө болот.

Кыргызстанда математика адистиги даярдоодо педагогика илиминдеги "Окутуунун алдынкы технологиясын" өркүндөтүү максатында педагог-математик окумуштуулар М.И. Иманалиев, И.Б. Бекбоев, А.А.Борүбаев жетектеп келе жаткандагы бир илимий чон мектеп жаралды. Ал мектепте азыр бул багыттагы илимдин теориялык-методикалык маселелерин чечүүдө талыкпай эмгектенип келе жатышкан окумуштуулар тобун түзгөн: А. Айылчиев, Р. Усубакунов, А.И. Тимофеев, В.Л. Ким, Т.Келдибаев, Ж.Байсалов, Н.Ибраева, Ш.Майлиев, М.Назаров, Т.Абдукаримов, Ж.Ыбыкеева, Г.Т. Иманбеков, М.Жакышбеков, Ш.Алиев, М.Анарбаев, А.Абдиев, А.Кененбаев, А. Касымов ж.б. атоого болот.

Мына ушундай багыттар боюнча математика илиминин проблемаларын изилдөө учурунда кыргыз окумуштууларынын арасында бир нече дагы жаш илимий мектептер түптөлдү. Жаштарды математика илиминин көп кырдуу татаал жолуна багыттап, аларды бул илимге сугарып, таалим-тарбия берген, дүйнөлүк денгээлдеги көрүнүктүү окумуштуулар, алардын илим мектеби, жараткан ийгиликтери жөнүндө кийинки эмгектерде кеңири сөз болмокчу.

Адабияттар:

1. Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук Университетине 80 жыл (1940-2015). / Тарыхый-публицистикалык басылма - Б., 2015-ж.
2. Кыргыз ССР тарыхы. - Б., 1998.
3. Математика кыскача энциклопедия. Б. 1991-ж.